

**PRZEGLĄD ZACHODNIOPOMORSKI
ROCZNIK XXXV (LXIV) ROK 2020 ZESZYT 2**

A R T Y K U Ł Y

AGATA MICHALSKA

<https://orcid.org/0000-0002-9849-0807>

Książnica Pomorska w Szczecinie

ag.michalska@ksiaznica.szczecin.pl

**INKUNABUŁY DAWNEJ BIBLIOTEKI GIMNAZJALNEJ
W SZCZECINIE – PRÓBA ODTWORZENIA ZASOBU**

Słowa kluczowe: Gimnazjum Mariackie, biblioteka, Szczecin, inkunabuły, Pedagogium, Gimnazjum Akademickie, Królewskie i Miejskie Gimnazjum

Keywords: Marian Gymnasium, library, Szczecin, incunables, Pedagogium, Academic Gymnasium, Royal and Municipal Gymnasium

Biblioteka Gimnazjum Mariackiego (Bibliothek des Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin) funkcjonującego w latach 1869–1945, zajmowała czołowe miejsce wśród księżnic szkolnych Szczecina i prowincji pomorskiej w XIX i pierwszej połowie XX wieku. Zbiory, na które oprócz książek składały się także rękopisy, muzykalia, numizmaty i materiały kartograficzne, pod koniec dziewiętnastego stulecia liczyły ponad 34 tys. tomów¹. Inkunabuły² w niej zgromadzone zarejestrowała³ komisja do spraw centralnego katalogu inkunabułów, przygotowującą do druku *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*⁴ (GW). Wzmianki o bibliotece

¹ Martin Wehrmann, „Geschichte der Bibliothek des Marienstifts-Gymnasiums in Stettin”, *Baltische Studien* 44 (1894): 224.

² Druki wydane do końca XV w.

³ Agata Michalska, „Inkunabuły bibliotek Pomorza Zachodniego i ich powojenne losy”, w: *Księgozbiory rozproszone. Losy księgozbiorów historycznych po II wojnie światowej*, red. Aleksandra Siuciak (Malbork: Muzeum Zamkowe, 2015), 129–138.

⁴ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. T. 1–12 (Leipzig–Stuttgart: Hiersemann; Berlin: Akademie Verlag, 1925–2018), dostęp 10.04.2020, <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de>.

pojawiały się także w publikacjach wydawanych poza granicami Niemiec. Wieleletni dyrektor Ossolineum Wojciech Kętrzyński w swoim sprawozdaniu z pobytu w stolicy Pomeranii w 1908 roku, wymienił ją wśród czterech większych szczecińskich księżnic⁵. Edward Chwalewik w 1927 roku napisał o przeszło 35 tys. dzieł w niej zgromadzonych⁶.

Początki biblioteki gimnazjalnej sięgają połowy XVI wieku. W 1544 roku w zabudowaniach kolegiackich kościoła pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, rozpoczęło działalność ufundowane przez książąt Pedagogium⁷. Zorganizowane jako szkoła pośrednia między szkołą łacińską a uniwersytetem, zastąpiło zakład prowadzony od drugiej połowy XIII wieku przez kanoników. Trzonem funkcjonującej tu do tej pory biblioteki były dzieła religijne wykorzystywane przy posłudze kapłańskiej. Po wprowadzeniu w 1534 roku w Księstwie Pomorskim luteranizmu do kościelnej librarii napływały pisma reformatorów religijnych. Na przyrost zbiorów wpływ mogła mieć także ordynacja kościelna z roku 1535. Zalecono w niej, aby rozproszone po klasztorach i kościołach księgi, wykorzystywane przez duchownych, skupić w każdym pomorskim mieście w jednej bibliotece⁸. Z inicjatywy pastora kościoła Mariackiego Petera Artopoeusa (właśc. Becker, 1491–1563), przykościelny księgozbiór otwarto na potrzeby Pedagogium⁹. W statucie szkoły z lat 1573–1574 zawarto zapisy odnoszące się do wspólnej biblioteki (Cap. XVIII)¹⁰. Od tego czasu miała ona powiększać się o książki

⁵ Wojciech Kętrzyński, *Z archiwów i bibliotek szczecińskich* ([Lwów]: Druk. Zakładu Nar. im. Ossolińskich, 1909), [1]. [Odbitka ze Sprawozdania z czynności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich za rok 1908].

⁶ Edward Chwalewik, *Zbiory polskie, archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 2 (Warszawa–Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza; Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, 1927), 224.

⁷ Radosław Gaziński, „Pedagogium Książęce (lata 1544–1667)”, w: *Akademicki Szczecin XVI–XXI wiek*, red. Piotr Niedzielski, Waldemar Tarczyński (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2016), 15–20.

⁸ Zofia Mielcarek, Bolesław Owczarek, *Od Pedagogium do Uniwersytetu Szczecińskiego* (Szczecin: „Glob”, 1985), 27–30.

⁹ Johann David Jäncke, *Johann David Jäncken, Con-Rectoris der Schulen zu Cöslin, Vorbericht Von seiner Abhandlung des gelehrten Pommer-Landes...* (Stargard: Gedruckt bey Joh. Tillerlern..., [1732]), 102–103.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Szczecinie, Zbiór Samuela Gottlieba Loepera, sygn. 65/11/0/145, dok. 1.

odpowiadające profilowi uczelni¹¹, to jest podręczniki m.in. z dziedziny prawa, filozofii i historii¹².

Nieznana jest wielkość księgozbioru biblioteki w chwili jej udostępnienia profesorom i studentom Pedagogium. W pożarze, który w 1579 roku ogarnął kościół Mariacki i zabudowania Pedagogium, spłonęło wiele ksiąg, a w szczególności tzw. *libri catenati*, czyli księgi przytwierdzone do pulpitów łańcuchami¹³. Pierwszy inwentarz powstał w 1590 roku na polecenie księcia Jana Fryderyka (1542–1600), sporządził go zapewne ówczesny bibliotekarz Joachim Styge (Stygius)¹⁴. Odpis tytułu i wstęp tegoż przytoczył w swojej kontynuacji *Przyczynków do historii uczoneści na Pomorzu* Johann Carl Conrad Oelrichs¹⁵.

Więcej informacji o starym zasobie dostarczają dwie publikacje na temat historii biblioteki – osiemnastowieczna rektora i bibliotekarza Davida Friedricha Eberta (1740–1789)¹⁶ oraz z końca dziewiętnastego stulecia historyka, Martina Wehrmanna (1861–1937)¹⁷. W 1590 roku księgozbiór w liczbie 320 tomów dzielił się na trzy repozytoria, w których wyodrębniono tematyczne działy (szeregi), obejmujące traktaty teologiczne, filologiczne, historyczne i prawnicze¹⁸. Najwięcej, co nie dziwi, było w nim dzieł religijnych, w tym różne wydania rozpraw Ojców Kościoła, Biblii (także z komentarzami) oraz księgi z zakresu dogmatyki chrześcijańskiej i homiletyki. W drugiej dekadzie XVII wieku inwentarz uzupełniono o nowe nabytki, w tym 61 rękopisów¹⁹. Nie wiadomo jaką część księgozbioru stanowiły druki z XV wieku. W podobnym czasie przy kościele parafialnym

¹¹ Stanisław Schwann, wyd., *Descriptio Paedagogii Stetinensis 1573. Opis Pedagogium Księżęcego w Szczecinie* (Szczecin: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966), XLII.

¹² Urszula Szajko, „Z dziejów czytelnictwa w Szczecinie w pierwszym stuleciu drukarstwa”, *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 3 (1979): 109–111.

¹³ Daniel Cramer, *Das Grosse Pomrische Kirchen Chronicon...*, t. 4 (Gedruckt zu Alt. Stettin: durch vnd in verlegung Nicol. Barthelt, 1628), 11–12.

¹⁴ David Friedrich Ebert, *Historiam Bibliothecae Templi Collegiati B. Mariae dicati enarrans... patronos, fautores, collegas, amicos... invitat...* (Stetini: typis H.G. Effenbart..., [1783]), [XXIII].

¹⁵ Johann Carl Conrad Oelrichs, *Fortgesetzte Historisch-Diplomatische Beyträge zur Geschichte der Gelahrtheit, besonders im Herzogthum Pommern* (Berlin: in Commission der Real-Schule Buchhandlung; Alten-Stettin: gedruckt bey Johann Heinrich Leich..., 1770), 189.

¹⁶ Ebert, *Historiam*.

¹⁷ Wehrmann, „Geschichte”.

¹⁸ Tamże, 202–203.

¹⁹ Ebert, *Historiam*, VI–VII.

pw. Najświętszej Marii Panny w Stargardzie znajdowały się co najmniej 83²⁰ inkunabuły, a w bibliotece katedralnej w Kamieniu Pomorskim nie mniej niż 37.

W 1643 roku do Pedagogium trafiły książki z dawnej biblioteki książąt pomorskich – Gryfitów – zlokalizowanej na szczecińskim zamku. W spisie przekazanych ksiąg (*Catalogus librorum ex Ducali Pomeranorum Bibliotheca... in Bibliothecam Ducalis Paedagogii Stetinensis... translatorum Anno 1643*), odnaleźć można kilkanaście skróconych tytułów, odpowiadających piętnastowiecznej produkcji typograficznej²¹. Podczas oblężenia miasta w 1677 roku kościół Mariacki oraz szkołę ogarnął pożar, który zniszczył księgozbiór. Ile zbiorów udało się uratować – nie wiadomo. Niecałe sto lat po tym fakcie J.C.C. Oelrichs zanotował, że z pierwotnego zasobu (kościół i szkoły) pozostało niewiele książek²². Potwierdza to w pewnej mierze katalog inkunabułów bibliotek niemieckich (INKA), rejestrujący proveniencje egzemplarzy z 54 placówek, w którym wymienia się dziś tylko jedno dzieło pochodzące ze szczecińskiego kościoła Mariackiego (Stettin: Marienkirche), które znajduje się w bibliotece uniwersyteckiej w Greifswaldzie²³.

Dzięki darowiznom od osób prywatnych z końca XVII wieku i początku następnego stulecia udało się odbudować bibliotekę. W 1694 roku trafiła do niej spuścizna Andreasa Müllera (1630–1694)²⁴, prawnika Georga Michaela Balduina (ur. przed 1654). W gronie ofiarodawców z pierwszej połowy XVIII wieku znaleźli się radca Detlev Marcus Friese (1634–1710)²⁵ i Matthäus Heinrich von Liebeherr (1693–1749)²⁶. Tym sposobem książnica pozyskała m.in. rękopisy i książki,

²⁰ Michał Spandowski, „Inkunabuły dawnych bibliotek w Stargardzie”, *Stargardia* 8 (2013): 48.

²¹ Urszula Szajko, oprac., *Biblioteka Książąt Pomorza Zachodniego: katalog* (Szczecin: Książnica Pomorska, 1995), [1–44].

²² Oelrichs, *Fortgesetzt*, 189–190.

²³ Inkunabelkatalog deutscher Bibliotheken (INKA), dostęp 10.04.2020, <https://www.inka.uni-tuebingen.de>. Jest to: Thomas de Argentina, *Scripta super quattuor libros sententiarum*, Ed. Palas Spangel, Strasbourg: Martin Flach 1490, tylko cz. 1–2 (1 vol.).

²⁴ Agnieszka Borysowska, „Powojenne losy szczecińskich księgozbiorów historycznych na przykładzie biblioteki Andreasa Müllera Greiffenhagiusa (1630–1694)”, w: *Księgozbiory rozproszone*, 95–106.

²⁵ Wehrmann, *Geschichte*, 207–215.

²⁶ Johann Carl Conrad Oelrichs, *Historische Nachricht von einer ansehnlichen Schenkung gedruckter Schriften an die Bibliothek des königlichen akademischen Gymnasii zu Alten Stettin*, (Alten Stettin: gedruckt bey Herm. Gottfr. Effenbart, 1755); Aleksandra Skiba, „Kolekcja Matthäusa Heinricha Liebeherra w bibliotece Gimnazjum Akademickiego w Szczecinie”, w: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początków XIX w.* (Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2018), 159–171.

wśród których znalazły się dwa inkunabuły (1 vol.), pochodzące z donacji Greiffenhagiusa²⁷.

Na początku XVIII wieku w szkolnej bibliotece znajdowało się ponad 2 tys. tomów²⁸ i nie były one ujęte w katalogu. W 1715 roku władze pruskie przejęły kontrolę nad placówką (choć Szczecin formalnie należał jeszcze do Szwecji) i przygotowywały przekształcenie jej ze szwedzkiego Gimnazjum Karolińskiego (Regium Gymnasium Carolinum) w Gimnazjum Akademickie (Gymnasium Academicum)²⁹. Wraz ze zmianą profilu szkoły zinwentaryzowane miały zostać także jej zbiory. Przed 1738 rokiem katalogiem udało się objąć jedynie dzieła teologiczne³⁰ oraz spuściznę teologa i orientalisty Andreasa Müllera-Greiffenhagiusa³¹.

Z upływem lat książek przybywało i w latach siedemdziesiątych podjęto decyzję o przeniesieniu biblioteki do jednej z kościelnych kaplic. Zanim to się jednak stało wspomniany już D.F. Ebert³² sporządził w 1780 roku dwa katalogi – alfabetyczny³³ i systematyczny³⁴ – obejmujące prawie cały księgozbiór wspólnej biblioteki kościoła Mariackiego i Gimnazjum Akademickiego.

Katalog systematyczny w ostatnim czasie opisała Agnieszka Borysowska³⁵, dzieli się on na działy (*sectiones*), a te na ponumerowane ciągi nazwane według formatów (od *folio* do *duodecimo*). Opisy katalogowe wykazują różny stopień

²⁷ Wiesław Wydra, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, (Poznań: Biblioteka Uniwersytecka, 2002), nr 185, 327; zob. także tab., lp. 31(2), 56.

²⁸ Wehrmann, „Geschichte”, 221–224.

²⁹ Jerzy Wiśniewski, „Początki układu kapitalistycznego 1713–1805”, w: *Dzieje Szczecina. Wiek X–1805*, red. Gerard Labuda (Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985), 543–546.

³⁰ Johann Wilhelm Löper, *Catalogus systematicus Theologicae Bibliothecae Gymnasii acad. et regii Sedin* [rękopis], [ante 1768], Książnica Pomorska (dalej: KP), sygn. Rkps 37/1.

³¹ Johann Wilhelm Löper, *Catalogus Bibliothecae Theologicae e donatione Mülleri* [rękopis], [ante 1768], KP, sygn. Rkps 37/2.

³² Agata Michalska, *David Friedrich Ebert*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomerania.pl, dostęp 10.04.2020, http://www.encyklopedia.szczecin.pl/wiki/David_Friedrich_Ebert.

³³ Przechowywany w Oddziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego; D.F. Ebert, *Catalogus Nominalis Alphabeticus Librorum Bibliothecae aedis Cathedralis Marianae et Regii Gymnasii academici...* (Paleo-Stetini, 1780), nr. inw. 1342.

³⁴ Przechowywany w Sekcji Rękopisów Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; D.F. Ebert, *Catalogus systematicus librorum Bibliothecae aedis Cathedralis Marianae et Regii Gymnasii et academici Sedinensis...* (Paleo-Stetini, 1780), sygn. Rkps. 3276.

³⁵ Agnieszka Borysowska, *Kultura książki w dawnym Szczecinie (XVI–XVIII w.)*. *Studia z pogranicza bibliologii i literaturoznawstwa* (Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2018), 247–313.

szczegółowości. Na ogół składają się na nie nazwisko i imię autora, tytuł, miejsce i rok wydania. Niektóre ograniczone są wyłącznie do tytułu. Na końcu każdego znajduje się sygnatura miejsca. Zachowane egzemplarze pozwalają stwierdzić, że przy dwóch dziełach współoprawnych katalog podaje tylko tytuł pierwszego, a datę wydania z kolofonu drugiego³⁶. Przy osiemnastowiecznym druku znalazła się błędna data – 1479 zamiast 1749³⁷.

Wśród niespełna sześciu tysięcy woluminów znajdujemy dziewięć inkunabułów: cztery w działach nazwanych przez Eberta *biblioteką teologiczną*³⁸, jeden w filozoficznej³⁹ oraz cztery w sekcji książek humanistycznych⁴⁰. Do tej liczby należy dodać jeszcze dwa opuszczone opisy⁴¹, będące drugimi pozycjami w klockach intrologatorskich⁴².

Niektórym opisom towarzyszą dodatkowe adnotacje. Przy dwóch edycjach komentarzy i objaśnień do Biblii sporządzonych przez Mikołaja z Liry (ok. 1270–1349) zanotowano, że jako najcenniejsze i bardzo stare przechowywane są w zamkniętej szafie⁴³. Kazania niedzielne Hugona de Prato Florido (zm. 1322) określono jako bardzo stare i zarazem cenne, ze względu na pokolorowane inicjały figuralne⁴⁴.

W 1805 roku po połączeniu Gimnazjum Akademickiego z wyższymi klasami Liceum Miejskiego (Ratslyzeum) powstało Królewskie i Miejskie Gimnazjum (Königliches und Stadt-Gymnasium). Liceum było następcą szkoły rady miejskiej (Rathsschule) działającej od początku XIV wieku. W osiemnastym stuleciu rozwijało się dynamicznie i konkurowało pod względem liczby uczniów skutecznie z gimnazjum⁴⁵.

³⁶ Ebert, *Catalogus systematicus*, k. 45v, nr 21, k. 341v, nr 15; zob. tab., lp. 6, 7, 36, 14.

³⁷ Tamże, k. 109r, nr 104.

³⁸ Tamże, k., 18v, nr 34, 35, k. 45v, nr 21, k. 78r, nr 8; zob. tab., lp. 43, 44, 6, 32.

³⁹ Tamże, k. 321r, nr 29; zob. tamże, lp. 24.

⁴⁰ Tamże, k. 341r, nr 7, 13(a–b), k. 341v, nr 15; zob. tamże, lp. 46, 31(2), 56, 36.

⁴¹ Teresa Komender, oprac., *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 1, cz. 1: XV w. (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1994), nr 18; zob. tab., lp. 7; Wydra, *Katalog*, nr 75; zob. tamże, lp. 14.

⁴² Inaczej adligat – kilka dzieł objętych wspólną oprawą, z których każdy stanowi osobną jednostkę wydawniczą.

⁴³ Ebert, *Catalogus systematicus*, k. 18v, nr 34, 35; zob. tab., lp. 43, 44.

⁴⁴ Tamże, k. 78r, nr 8; zob. tamże, lp. 32.

⁴⁵ Paweł Gut, „Szczecińskie akademickie szkoły średnie w II połowie XVII i XVIII wieku”, w: *Akademicki*, 78–80.

Pierwszym rektorem szkoły był Johann Jakob Sell (1754–1816)⁴⁶ profesor historii i retoryki, który w 1816 roku opracował katalog biblioteki połączonych szkół⁴⁷. Podobnie jak osiemnastowieczny katalog Eberta także ten dzieli się na działy, na które składają się numerowane ciągi nazwane według formatów bibliograficznych. Opisy zawierają nazwisko i imię autora, tytuł, miejsce i rok wydania oraz liczbę tomów. Johann J. Sell pominął jeden tytuł z klocka, który wykazał jego poprzednik⁴⁸. W jednym opisie mylnie zapisano datę wydania – 1449 – zamiast 1499⁴⁹.

W okresie dzielącym powstanie obu katalogów (ponad 30 lat) szkolna biblioteka wzbogaciła się o trzy inkunabuły oraz jeden współprawny postinkunabuł z roku 1501⁵⁰. Czy były to nowe nabytki, czy też druki, które napłynęły po połączeniu gimnazjum z liceum – nie wiadomo.

W styczniu 1822 roku do gimnazjum wpłynęła, zakupiona za 50 talarów, część księgozbioru dawnej biblioteki kapituły w Kamieniu Pomorskim⁵¹. Było to 41 kodeksów rękopiśmiennych i 47 ksiąg wydrukowanych w latach 1474–1560 (w tym 24 przed 1500 r.)⁵². Prace nad nimi przeprowadził historyk i nauczyciel Wilhelm Böhmer (1791–1842)⁵³. Widocznym do dzisiaj śladem jego działań są sygnatury *Cam.Cod.* dla kodeksów i *Cam.Imp.* dla druków. Oprócz dzieł teologicznych wśród inkunabułów znalazły się m.in. opracowanie na temat prawa kanonicznego Giovanniego Pietro Ferrariego (ok. 1364 – ok. 1421)⁵⁴, uniwersalna średniowieczna kronika Wernera Rolewincka (1425–1502)⁵⁵ czy też

⁴⁶ Michalska, *Johann Jakob Sell*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 10.04.2020, http://www.encyklopedia.szczecin.pl/wiki/Johann_Jakob_Sell.

⁴⁷ Johann Jakob Sell, *Catalogus der Bibliothek des vereinigten königlichen und Stadt-Gymnasii zu Stettin* [1816] [rękopis], Książnica Pomorska, sygn. Rkps 5.

⁴⁸ Sell, *Catalogus*, 102, nr 8.

⁴⁹ Tamże, 260, nr 1; zob. tab., lp. 24.

⁵⁰ Tab., lp. 50, 52, 61.

⁵¹ Archiwum Państwowe w Szczecinie, Gimnazjum Mariackie w Szczecinie (dalej: APS, GM), sygn. 65/299/0/1330, 23.

⁵² Wilhelm Böhmer, *De Pomeranorum historia literaria* (Berolini: impensis Ge. Reimeri, 1824), 90–91.

⁵³ Małgorzata Elżbieta Płoszczyńska, *Wilhelm Böhmer*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 10.04.2020, http://www.encyklopedia.szczecin.pl/wiki/Wilhelm_B%C3%B6hmer.

⁵⁴ Tab., lp. 25.

⁵⁵ Tamże, lp. 55.

filologiczny traktat o łacinie średniowiecznej włoskiego humanisty – Lorenzo Valli (ok. 1406–1457)⁵⁶.

Kilkadziesiąt lat później kamieńskimi kodeksami i starodrukami zainteresował się profesor i bibliotekarz gimnazjum, Hugo Lemcke (1835–1925)⁵⁷. W programie szkolnym z 1879 roku opublikował wykaz kodeksów rękopiśmiennych biblioteki Gimnazjum Mariackiego, będący w zamierzeniu pierwszą częścią publikacji poświęconej rękopisom i starym drukom⁵⁸. Rozdział dotyczący tych drugich nigdy się nie ukazał.

Od 1833 roku zbiory biblioteczne znajdowały się w nowym budynku, wybudowanym na miejscu rozebranego kościoła Mariackiego, zniszczonego podczas pożaru w 1789 roku. W latach czterdziestych XIX wieku gotowy był sześciotomowy katalog obejmujący 11 tys. dzieł⁵⁹. Kilka tomów znajduje się obecnie w zasobach Archiwum Państwowego w Szczecinie, są to trzy tomy z działu V (teologia)⁶⁰, jeden z VI (geografia i statystyka oraz historia)⁶¹ oraz tom drugi katalogu topograficznego (późniejszego)⁶².

W 1869 roku gimnazjum zreorganizowano po raz kolejny, tym razem rozdzielając połączone wcześniej szkoły. Byłe liceum przekształciło się w Gimnazjum Miejskie (Stadtgymnasium). Interesujące nas dawne Gimnazjum Akademickie, finansowane odtąd wyłącznie przez Fundację Mariacką, przyjęło nazwę Królewskie Gimnazjum Mariackie (Königliches Marienstifts-Gymnasium)⁶³.

W następnych latach placówka rozwijała się prężnie, kształcąc przyszłych absolwentów studiów wyższych, a wraz ze wzrostem prestiżu szkoły szczególnego

⁵⁶ Tamże, lp. 64.

⁵⁷ Jan Iwańczuk, *Hugo Lemcke*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 10.04.2020, http://www.encyklopedia.szczecin.pl/wiki/Hugo_Lemcke.

⁵⁸ Hugo Lemcke, *Die Handschriften und alten Drucke der Bibliothek des Marienstifts-Gymnasiums. I. Die Handschriften der ehemaligen Camminer Dombibliothek* (Stettin: Herrcke & Lebeling, 1879), 1–44.

⁵⁹ APS, GM, sygn. 65/299/0/1330, 15.

⁶⁰ Tamże, sygn. 65/299/0/1351, 65/299/0/1361–1362.

⁶¹ Tamże, sygn. 65/299/0/1362.

⁶² Tamże, sygn. 65/299/0/1360.

⁶³ Janina Kosman, „Działalność pedagogiczna Hugo Lemckiego i dzieje gimnazjum Mariackiego w Szczecinie”, w: *Hugo Lemcke. Materiały z polsko-niemieckiego seminarium naukowego w Książnicy Pomorskiej 5 grudnia 2000*, komitet red. Aleksandra Solarska (i in.) (Szczecin: Książnica Pomorska, 2001), 50.

znaczenia nabrała także biblioteka⁶⁴. Zgromadzony w niej naukowy księgozbiór służył nie tylko społeczności szkolnej, ale również mieszkańcom miasta.

Zbiory powiększały się dzięki darowiznom od osób prywatnych. Do grona donatorów w XIX wieku dołączyli m.in. referendarz Contius (darowizna z 1840 r.), kaznodzieja Johann Joachim Steinbrück (1760–1841) i profesor gimnazjum Ferdinand Friedrich Calo (1814–1872)⁶⁵.

Dzięki zachowanym katalogom i egzemplarzom szacuje się, że u progu XX wieku w bibliotece Gimnazjum Mariackiego w Szczecinie znajdowało się co najmniej 69 inkunabułów (część jako adligaty), reprezentujących 67 dzieł. Wykaz tychże zaprezentowano w tabeli. Opisy przejęto z IBP⁶⁶, skracając zbyt długie tytuły oraz modyfikując je zgodnie z bieżącymi ustaleniami zawartymi w GW i *Bayerische Staatsbibliothek: Inkunabelkatalog*⁶⁷. Prawdopodobne wydanie zaznaczono znakiem zapytania w nawiasie. Pytajnik w miejscu cytowanej literatury oznacza edycję niezidentyfikowaną.

Lp.	Opis	Numer GW/IBP	Sygnatura dawna/obecna
1	Albertus de Padua, Expositio evangeliorum dominicalium et festivalium, Ulm: Io. Zainer [ca 15 VI 1480]. 2°. – [Var. B].	785/175 (+err.)	Cam.Imp.8/KP XV.7
2	Alphonsus de Spina, Fortalitium fidei, Nürnberg: Ant. Koberger, 25 II 1494. 4°.	1578/258	Cam.Imp.22,1
3	Andreae, Ioannes, Additiones ad Durantis Speculum iudiciale, [Strasbourg: Ge. Husner, ante 25 III 1475]. 2°.	1675/289	Cam.Imp.40/KP XV.18
4	Andreae, Ioannes, Summa de sponsalibus et matrimonii. [Leipzig: Greg. Böttiger, ca 1492/95]. 4°.	1754/330	H.E.q.61,14/BUAM SD 4485 II
5	Apuleius Madaurensis, Lucius, Opera, cum additione Ioannis Andreae..., Venezia: Phil. Pincius, 30 IV 1493. 2°.	2303/452	Cam.Imp.45,2/KP XV.20 adl.

⁶⁴ Janina Kosman, *Z dziejów bibliotek w pruskiej prowincji Pomorze w XIX i początkach XX wieku* (Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2013), 150–151.

⁶⁵ Wehrmann, *Geschichte*, 222–224.

⁶⁶ Alodia Kawecka-Gryczowa, Maria Bohonos, Eliza Szandorowska, oprac., *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, t. 1: cz. 1–2 (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1970); Alodia Kawecka-Gryczowa, Maria Bohonos, Eliza Szandorowska, Michał Spadnowski, *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur, Addenda, Indices*, t. 2 (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1993 [to jest 1994]).

⁶⁷ Gerhard Stalla, Günter Mayer, Hermann Engel, oprac., *Bayerische Staatsbibliothek Inkunabelkatalog*, t. 1–7, red. Elmar Hertrich (Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1988–2009), dostęp 10.04.2020, <https://inkunabeln.digitale-sammlungen.de>.

Lp.	Opis	Numer GW/IBP	Sygnatura dawna/obecna
6	Augustinus Aurelius (s.), De civitate Dei..., Freiburg im Breisgau: [Kil. Fischer], 1494. 2°.	2890/636	P.f.4,1/BUW Sd.52.56 adl.
7	Augustinus Aurelius (s.), De trinitate, [Freiburg im Breisgau: Kil. Fischer], 1494. 2°.	2929/660	P.f.4,2/BUW Sd.52.57 adl.
8	Bernardus Parmensis, Casus longi super quinque libros Decretalium, Strasbourg: [Typ. Iordani = Ge. Husner], 1484. 2°.	4095/946	Cam.Imp.39/ BUW Sd.52.39
9	Biblia Lat., cum postillis Nicolai de Lyra..., P. 2, Nürnberg: Ant. Koberger, 7 V 1485. 2°.	4288/1044	Cam.Imp.2/KP XV.2
10	Biblia Lat., cum postillis Nicolai de Lyra..., P. 1, Nürnberg: Ant. Koberger, 3 XII 1487. 2°.	4289/1045	Cam.Imp.1/KP XV.1
11	Biblia Lat., cum postillis Nicolai de Lyra..., P. 4, Nürnberg: Ant. Koberger, 12 IV 1493. 2°.	4293/1047	Cam.Imp.4/KP XV.4
12	Biblia Lat., cum postillis Nicolai de Lyra..., P. 3, Nürnberg: Ant. Koberger, 6 IX 1497. 2°.	4294/1048	Cam.Imp.3/KP XV.3
13	Biblia sacra latina, 1486. 2°.	?	Th.B.II.f.4
14	Boccaccio, Giovanni, Genealogiae deorum gentilium ect., Venezia: Bon. Locatellus pro Oct. Scoto, 23 II 1494/95. 2°.	4478/1089	A.R.f.14,2/BUAM Inc.316
15	Bonifatius VIII (papa), Liber sextus Decretalium. 2°.	?	Jur.f.25,2
16	Breviarium Caminense, [Bamberg vel Nürnberg (?): Typ. Breviarii Caminensis, ca 1480 (?)]. 4°.	5298	Cam.Imp.27/ SBB Inc.2709,5
17	Chaimis, Bartholomaeus de, Confessionale, [Nürnberg: Fr. Ord. Erem. s. Augustini], 31 V 1480. 4°.	6546/1508	Cam.Imp.7,2/KP XV.6 adl.
18	Cicero, Marcus Tullius, De imperio Cn. Pompei oratio..., [Leipzig: Conr. Kachelofen, ca 1497/8]. 2°.	6776/1548	Cam.Imp.45,4/ KP XV.22 adl.
19	Constitutiones vel Syntagmata Regni Poloniae, [Leipzig: Maur. Brandis, 1488]. 4°. – [Var. B].	M43621/5154	H.R.q.42,3/BUW Sd.54.50 adl.
20	Corona Beatae Mariae Virginis, [Strasbourg: Typ. Paludani, ca 1485]. 2°.	7572/1714	Cam.Imp.16,2/ KP XV.13 adl.
21	Corpus iuris civilis. Digestum vetus, [Lyon: Io. Siber, ca 1498/1500]. 2°.	7676/1753	Cam.Imp.28/KP XV.14
22	Corvinus, Laurentius, Cosmographia..., [Basel: Nic. Kessler, non ante 1496]. 4°.	7799/1797	A.R.II.q.5,1

Lp.	Opis	Numer GW/IBP	Sygnatura dawna/obecna
23	De Discordia praedicatorum et minorum cum clero saeculari. – Quaestio de contractibus emptionis et venditionis redituum. – Iacobus de Paradiso, De reemptionibus, [Leipzig: Greg. Böttiger, ca 1495]. 4°.	8478/1939	H.E.q.61,2/ BUAM SD 4473 II
24	Dominicus de Flandria, Quaestiones in Commentaria Thomae de Aquino super Metaphysicis Aristotelis, Venezia: [Petr. de Quarengiis pro Alex. Calcedonio], 20 VIII 1499. 2°. [Var. A].	8640/1948	A.Gr.II.f.7/BUAM Inc.90
25	Ferraris, Ioannes Petrus de, Practica nova iudicialis, Nürnberg: Ant. Koberger, 28 II 1482. 2°.	9815/2169	Cam.Imp.33/ BUMK Inc.III.108
26	Gambilionibus, Angelus de, Lectura super titulo de actionibus Institutionum, [Venezia: Vend. de Spira, ca 1473]. 2°.	10492/2282	Cam.Imp.30,1/ KP XV.15 adl.
27	Gambilionibus, Angelus de, Lectura super titulo de appellationibus et relationibus, [Venezia]: Vend. de Spira, [ca 1473]. 2°.	10495/2283	Cam.Imp.30,2/ KP XV.16 adl.
28	Gregorius IX (papa), Decretales, cum glossa Bernardi Parmensis, Nürnberg: Ant. Koberger, 14 VII 1482. 2°.	11466/2515	Cam.Imp.37/BN Inc.F.1773
29	Gregorius IX (papa), Decretales, [Nürnberg: ed. A. Koberger]. 2°.	?	Jur.f.25,1
30	Guillelmus Parisiensis, Postilla super epistolas et evangelia, Hagenau: [Henr. Gran], 8 XII 1492. 4°.	11970/2652	Cam.Imp.48
31	Horatius Quintus Flaccus, Opera, cum commentis Porphyrius, Mancinelli..., Strasbourg: Io. Grüninger, 12 III 1498. 2°.	13468/2864	A.Ph.f.8,2/BUAM Inc.223 (1) A.R.f.8,1/BUAM Inc.225 (2)
32	Hugo de Prato Florido, Sermones dominicales super evangelia et epistolas, [Strasbourg: Henr. Eggstein, ca 1476]. 2°. (?) Rara!	13567/2878	Th.P.f.6
33	Iacobus de Theramo, Consolatio peccatorum seu Processus Belial, [Erfurt: Typ. Aristeas, ca 1483]. 2°.	M11043/2975	Cam.Imp.5,2
34	Ioannes de Verdena, Sermones Dormisecure de tempore et de sanctis, Lyon: Io. Trechsel, 1494–95. 4°.	M14933/3268	Th.P.o.90
35	Iordanus de Quedlinburg, Postillae de tempore et sermones, [Strasbourg: Typ. Iordani = Ge. Husner], 1483. 2°.	M15120/3275	Cam.Imp.47

Lp.	Opis	Numer GW/IBP	Sygnatura dawna/obecna
36	Lucanus Marcus Annaeus, Pharsalia..., Venezia: Sim. Bevilacqua, 31 I 1493. 2°. – [Var. A].	M18859/3455 (+err.)	A.R.f.14,1/BUAM Inc.315
37	Marchesinus, Ioannes, Mammotrectus super Bibliam, [Basel: Petr. Kollicker, non post 1482]. 4°.	M20792/3592 (+err.)	Cam.Imp.7,1/KP XV.5 adl.
38	Martinus Polonus, Margarita Decreti..., Strasbourg: [Typ. Iordani = Ge. Husner], 1 IX 1486. 2°.	M21425/3622	Cam.Imp.38/ MC Sd.III.191 (Koncz.239)
39	Mela, Pomponius, Cosmographia..., Venezia: Erh. Ratdolt, 18 VII 1482. 4°.	M34876/3690	A.R.II.q.5,2
40	Milis, Ioannes Nicolaus de, Repertorium iuris canonici, [Köln]: Nic. Götz, 1475. 2°.	M23405/3735 (+err.)	Cam.Imp.32/KP XV.17
41	Missale Basiliense, Basel: Nic. Kessler, 29 III 1485. 2°.	M24254/3767	Cam.Imp.23/ SBB Inc.507,15 (strata wojenna)
42	Nicolaus de Błonie, Sermones de tempore et de sanctis..., Strasbourg: [Typ. Iordani = Ge. Husner], 22 XI 1494, 1495. 2°.	M26312/3933	Cam.Imp.14/KP XV.11
43	Nicolaus de Lyra, Glossae in universa Biblia, [ca 1472]. 2°. (?) Rara!	M26493	Th.E.II.f.16
44	Nicolaus de Lyra, Postilla in novum testamentum..., [S.l.: s.n], 1472*. 2°. Rara!	M26560/3957	Th.B.II.f.11
45	Nonius Marcellus, De proprietate Latini sermonis..., P. I–III, Venezia: Ant. de Gusago, 12 II 1498. 2°. – [Var. B].	M27228/4026 (+err.)	Cam.Imp.45,3/ KP XV.21 adl.
46	Petrarca, Francesco, Opera..., Basel: Io. Amerbach, 1496. 2°. (?)	M31505/4276	O.O.f.13
47	Pseudo-Petrus de, Sermones Thesauri novi de sanctis, Strasbourg: [Typ. Paludani], 1485. 2°.	M41784/4369	Cam.Imp.16,1/ KP XV.12 adl.
48	Petrus Comestor, Historia scholastica, Strasbourg: Io. Grüninger et Hen. de Inguiler, 28 VIII 1483. 2°.	M32178/4319	Cam.Imp.46,1/ BUMK Inc.III.32 adl.1
49	Philelphus, Franciscus, Epistolae, [Basel: Io. Amerbach, ante VII 1496]. 4°.	M32964/4413	N.L.o.94/KP XV.25
50	Pius II (papa), Epistolae familiares, Nürnberg: Ant. Koberger, 17 V 1496. 4°. – [Var. A].	M33699/4456	N.L.q.11,1/ BN Inc.Qu.271 adl.
51	Plutarchus, Vitae illustrium virorum sive Parallelae..., [Strasbourg: R-Typogr. = Ad. Rusch, post 1470–71]. 2°.	M34477/4500	A.Gr.II.f.19/BUW Sd.52.87
52	Politianus, Angelus, Opera..., Venezia: Ald. Manutius, VII 1498. 2°. – [Var. A].	M34727/4530	O.O.f.16/KP.XV.23

Lp.	Opis	Numer GW/IBP	Sygnatura dawna/obecna
53	Pomponius, Julius, Romanae historiae compendium, Venezia: Bern. de Vitalibus, 12 XII 1500. 4°.	M16696/3346	H.V.q.11/ BUW Sd.54.37 adl.
54	Privilegia, libertates et indulgentiae benefactorum confratrum et consorum ordinis Sancti Antonii, [Leipzig: Mart. Landsberg, ca 1497]. 4°.	M35433/4579	H.E.q.61,11/ BUAM SD 4482 II
55	Rolewinck Werner, Fasciculus temporum, Memmingen: Alb. Kunne, [non post 8 IX] 1482. 2°.	M38704/4793	Cam.Imp.46,2/ BUMK Inc.III.33 adl.2
56	Seneca, Lucius Annaeus (iun.), Tragoediae..., Venezia: Io. Tacuinus, 7 IV 1498. 2°.	M41439/4994	A.R.f.8,2/BUAM Inc.226
57	Sermones Meffreth de tempore et de sanctis sive hortulus reginae, P. 1–3. 2°.	?	Cam.Imp.11/SBB
58	Sermones Meffreth de tempore et de sanctis sive hortulus reginae, P. 2, Basel: Nic. Kessler, [s.a.]. 2°.	M22652/3687 (+err.)	Th.P.f.10/KP XV.8
59	Terentius Publius Afer, Comoediae..., Strasbourg: Io. Grüninger, 11 II 1499. 2°.	M45485/5198	A.Ph.f.8,3/BUAM Inc.224
60	Pseudo-Theobaldus, Pharetra fidei catholicae contra Iudaeos, Leipzig: Melch. Lotter, 1499. 4°.	M45804/4404	Cam.Imp.22,2
61	Thomas a Kempis, Imitatio Christi. – Ioannes Gerson: De meditatione cordis, Augsburg: Erh Ratdolt, 1488. 4°.	M46726/3036 (+err.)	Th.P.q.20,1
62	Thomasinus de Ferraria, Sermones quadragesimales, Köln: Io. Koelhoff, 1474. 2°.	M46960/5361	Cam.Imp.17
63	Turrecremata, Ioannes de, Expositio super toto psalterio, Strasbourg: [Typ. Iordani = Ge. Husner], 3 X 1487. 2°.	M48219/5428	Cam.Imp.6
64	Valla, Laurentius, Elegantiae linguae latinae..., Venezia: Christ. de Pensis, 15 VI 1496. 2°.	M49311/5517	Cam.Imp.45,1/ KP XV.19 adl.
65	Valla, Laurentius, Elegantiae linguae latinae..., Venezia: Manfr. de Bonellis et Ge. de Rusconibus, 1 X 1500. 2°.	M49306/5519	A.Ph.f.8,1/BUAM Inc.222
66	Vincentius Ferrerius (s.), Sermones de tempore et de sanctis, P. I–III, Nürnberg: Ant. Koberger, 1492. 2°. – [Var. A].	9840/5665	Cam.Imp.12–13/ KP XV.9–10
67	Ordinarius ecclesiae Caminensis, [Leipzig: Conr. Kachelofen, post 1499]. 2°.	M28212	Cam.Imp.49/ SBB Inc.1253,3 (4°)

* Opis na podstawie: François-Xavier Laire, *Index librorum ab inventa typographia ad annum 1500*, cz. 1 (Senonis: apud viduam et filium P. Harduini Tarbé..., 1791), 280, nr 31.

Dominująca część inkunabułów szczecińskiego gimnazjum to prace z zakresu teologii, w tym homiletyki, bibliistyki i patrystyki ponadto kilka opracowań na temat prawa kanonicznego i cywilnego. Pozostałe to dzieła z dziedziny historii, filozofii, literatury greckiej i rzymskiej oraz włoskiego i nowołacińskiego renesansu (Petrarka, Valla). Najwięcej paleotypów (39) wytłoczyły warsztaty działające na obszarze niemieckojęzycznym, w tym 13 w Strasburgu i 10 w Norymberdze. Aż dziewięć druków norymberskich opuściło warsztat Antona Kobergera (ok. 1440–1513). Inne niemieckie miasta reprezentowane kilkoma egzemplarzami to m.in. Lipsk (siedem), Kolonia i Fryburg Bryzgowijski (po dwa). Kilka ksiąg wyszło spod pras typografów bazylejskich m.in. Nicolausa Kesslera (ok. 1445–1519) i Johanna Amerbacha (ok. 1440–1513). Wśród 13 książek wydrukowanych w Wenecji, będącej naówczas największym ośrodkiem typograficznym Europy, jedna opuściła słynny warsztat Aldusa Manutiusa (1449–1515). Z odległego Lyonu pochodzą zaledwie dwa druki, w tym rzadko występujące na gruncie polskim i europejskim *Digestum vetus*⁶⁸.

Większość pierwodruków wyprodukowana została w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XV wieku. Wśród ośmiu datowanych na lata siedemdziesiąte znalazły się dwie rzadkości bibliograficzne – wspomniane już komentarze Mikołaja z Liry, niezachowane do czasów współczesnych⁶⁹. W omawianym zbiorze znalazły się trzy polonika, z których dwa to dzieła prawnicze – *Syn-tagmata* zawierająca statuty Kazimierza Wielkiego (1310–1370)⁷⁰ i zbiór prawa kanonicznego Marcina Polaka (zm. 1279)⁷¹ oraz kazania Mikołaja z Błonia (zm. przed 1449 r.)⁷².

Szczególną wartość dla szkoły miały inkunabuły z Kamienia w liczbie 37 dzieł – 55% zasobu, a wśród nich mszał i brewiarz przeznaczone dla diecezji kamieńskiej⁷³. Wyróżnione sygnaturą i stanowiące wydzielony zbiór, były prawdopodobnie największym, jednorazowym przybytkiem piętnastowiecznych druków w historii biblioteki.

Pozostałe księgi, oznaczone sygnaturami odpowiadającymi zaszeregowaniu w dziale zgodnie z formatem, pochodziły w głównej mierze z darów i zakupów.

⁶⁸ Tab., lp. 21.

⁶⁹ Zob. przypis 45.

⁷⁰ Tamże, lp. 19.

⁷¹ Tamże, lp. 38.

⁷² Tamże, lp. 42.

⁷³ APS, GM, sygn. 65/299/0/1330, 22–24.

Dwa współprawne dzieła św. Augustyna podarował bibliotece Johann Gottlieb Arnd, pastor w Wełtyniu⁷⁴.

W gronie wcześniejszych właścicieli książek znaleźli się także m.in.: pochodzący z Goleniowa Johann Rhete⁷⁵ oraz poeta i pedagog z Alzacji Johannes Sapidus (Witz, 1490–1561)⁷⁶.

Zgromadzone w bibliotece gimnazjalnej inkunabuły nie były przedmiotem szczególnego zainteresowania szerszego grona ani profesorów, ani bibliotekarzy szkolnych, mimo iż mieli bezpośredni dostęp do fachowej literatury z zakresu inkunabulistyki. Zostały wprawdzie skatalogowane (nie wszystkie), ale nie doczekały się osobnego opracowania na wzór wydanego w 1910 roku katalogu inkunabułów Biblioteki Miejskiej⁷⁷. Podczas swojej pracy bibliotekarz miejskiej ksiąźnicy dr Franz Weber (1881–1962) korzystał m.in. z *Repertorium bibliographicum* Ludwiga Haina (1781–1836), znajdującego się w zasobie biblioteki gimnazjum⁷⁸.

W październiku 1912 roku zarząd Kuratorium Fundacji Mariackiej (Marienstifts-Kuratorium) złożył ofertę zakupu cennych druków Królewskiej Biblioteki w Berlinie (Königliche Bibliothek), obecnie Staatsbibliothek zu Berlin (SBB) pomijając tutejszą Bibliotekę Miejską⁷⁹. Za 845 marek berlińska ksiąźnica stała się właścicielką m.in. jednego kodeksu średniowiecznego (Cam.Cod.36) oraz czterech inkunabułów (Cam.Imp. 11, 23, 27, 49)⁸⁰, wśród których były szczególnie wartościowe dla Pomorza – *Missale Basiliense (Caminense)* i *Breviarium Caminense*. W roku 1914, na dwa lata przed przenosinami szkoły do nowego budynku, postanowiono dodatkowo uporządkować księgozbiór. W związku z tym powzięto decyzję, aby część najstarszego i częściowo nieskatalogowanego zasobu przekazać do bibliotek publicznych i tym sposobem udostępnić go do

⁷⁴ *Katalog druków*, nr 17, 18; tab., lp. 6, 7.

⁷⁵ Wydra, *Katalog*, nr 358; tamże, lp. 65.

⁷⁶ Agata Michalska, Alicja Łojko, oprac., *Katalog inkunabułów Ksiąźnicy Pomorskiej w Szczecinie* (Szczecin: Ksiąźnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2016), nr 46; tamże, lp. 52.

⁷⁷ Franz Weber, „Die Inkunabel der Stettiner Stadtbibliothek”, *Baltische Studien* 14 (1910), 149–168.

⁷⁸ Ludwig Friedrich Theodor Hain, *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*, t. 1–2 (Stuttgartiae-Lutetiae Parisiorum: J. G. Cotta, 1826–1838).

⁷⁹ APS, GM, sygn. 65/299/0/1354, dok. J.II.nr.114.

⁸⁰ APS, GM, sygn. 65/299/0/1352, dok. J.-nr.397.

użytku naukowego. Z dostępnych sprawozdań nie wynika jednak, jaka to mogła być liczba⁸¹. W tym też czasie zbiory gimnazjum przekazywane były do miejskiej ksiąźnicy w celu ich skatalogowania na rzecz tworzonego zbiorczego katalogu alfabetycznego szczecińskich bibliotek⁸².

Odtworzony zasób inkunabułów znajdujących się w bibliotece dawnego Gimnazjum Mariackiego w Szczecinie, zbliżony był wielkością do kolekcji druków piętnastowiecznych, będących w posiadaniu pomorskich gimnazjów klasycznych. W zbiorach założonego w 1560 roku gimnazjum w Stralsundzie (Sundisches Gymnasium) znajdowało się 80 inkunabułów⁸³, w stargardzkim gimnazjum Gröninga (Gröningsches Gymnasium) w 1910 roku były 93 paleotypy, w większości pochodzące z biblioteki kościoła Mariackiego⁸⁴. W tym miejscu można nadmienić, że historyczny księgozbiór założonego w 1456 roku uniwersytetu w Greifswaldzie obejmował 262 druki⁸⁵.

Z ujawnionych po II wojnie światowej pierwodruków z zasobu gimnazjum, większość znajduje się w Ksiąźnicy Pomorskiej (KP) – 24 (23 dzieła)⁸⁶. W bibliotece uniwersyteckiej w Poznaniu (BUAM) w ostatnim czasie odnaleziono trzy kolejne inkunabuły, współprawne z drukami z XVI wieku⁸⁷. Łączna ich liczba wynosi zatem 11 (10 dzieł)⁸⁸. Inne znane miejsca ich przechowywania to biblioteki uniwersyteckie w Warszawie (BUW) – sześć⁸⁹ i Toruniu (BUMK) – trzy⁹⁰.

⁸¹ *Jahresbericht der Stadtbibliothek Stettin 1914*. Sonderdruck aus dem Verwaltungsbericht der Stadt Stettin für das Jahr 1914 (Stettin: [1915]), 2–3.

⁸² *Jahresbericht der Stadtbibliothek Stettin 1915*. Sonderdruck aus dem Verwaltungsbericht der Stadt Stettin für das Jahr 1915 (Stettin: [1916]), 2.

⁸³ Archivbibliothek beim Stadtarchiv, dostęp 10.09.2019, http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Archivbibliothek_Stralsund#269.

⁸⁴ Paul Venzke, *Verzeichnis der in der Gymnasialbibliothek zu Stargard i. Pom. befindlichen Inkunabeln und Frühdrucke (bis 1525)* (Stargard: Druck von F. Hendess, 1910), 12–27.

⁸⁵ Universitätsbibliothek Greifswald, dostęp 10.04.2020, [http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Universitaetsbibliothek_\(Greifswald\)](http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Universitaetsbibliothek_(Greifswald)).

⁸⁶ *Katalog inkunabułów*, nr 1, 2, 5, 8 (egz. b), 11, 14–17, 22, 23, 35, 37–39, 41, 44–46, 49, 52; tab., lp. 1, 3, 5, 9–12, 17, 18, 20, 21, 26, 27, 37, 40, 42, 45, 47, 49, 52, 58, 64, 66.

⁸⁷ Jakub Łukaszewski, „Jeszcze o inkunabułach szczecińskiego Gimnazjum Mariackiego w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu („nowe” egzemplarze i fragmenty)”, *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (2020): 143–166.

⁸⁸ Wydra, *Katalog*, nr 75, 128, 184, 185, 213, 327, 334, 358; tamże, lp. 4, 14, 23, 24, 31, 36, 54, 56, 59, 65.

⁸⁹ *Katalog druków*, nr 17, 18, 29, 80, 111, 130; tamże, lp. 6–8, 19, 51, 53.

⁹⁰ Maria Strutyńska, oprac., *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu* (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1995), nr 80, 157, 180; tamże, lp. 25, 48, 55.

Dwa przechowuje Biblioteka Narodowa (BN)⁹¹, a jeden posiada Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie (MC)⁹². Zakupione przez berlińską bibliotekę w 1912 roku znalazły się w wykazach nowych nabytków za lata 1907–1914⁹³ i 1915–1922⁹⁴. W wyniku przeprowadzonej w ostatnim czasie kwerendy w Staatsbibliothek udało się zidentyfikować trzy druki, z których jeden jest stratą wojenną⁹⁵. Sprawą otwartą pozostaje stwierdzenie identyczności czwartego inkunabułu⁹⁶, będzie to możliwe po uzyskaniu dostępu do wybranych egzemplarzy wytypowanych na podstawie sporządzonego niepełnego opisu bibliograficznego.

Biblioteka Gimnazjum Mariackiego w Szczecinie wywodziła swoją tradycję od księżnicy Pedagogium. Założkiem tejeże była sięgająca korzeniami czasów średniowiecza kościelna libraria, której księgozbiór, od drugiej połowy XVI wieku, powiększał się także o książki odpowiadające programowi studiów realizowanych w książęcej uczelni. Zasobność wspólnej biblioteki znacznie uszczupliły w szesnastym i siedemnastym stuleciu zniszczenia wywołane pożarami. W następnych wiekach księgozbiór rósł dzięki darom oraz zakupom antykwarycznym. Rozkwit gimnazjum w dziewiętnastym stuleciu, zaangażowanie bibliotekarzy oraz decyzje władz szkolnych, skutkowały znaczącym napływem druków z początkowego okresu rozwoju drukarstwa, z których do dziś zachowała się ponad połowa.

⁹¹ Michał Spandowski, *Catalogue of Incunabula in the National Library of Poland* (Warsaw: The National Library of Poland – Publishing Department, 2020), nr 444, 792; tab., lp. 28, 50.

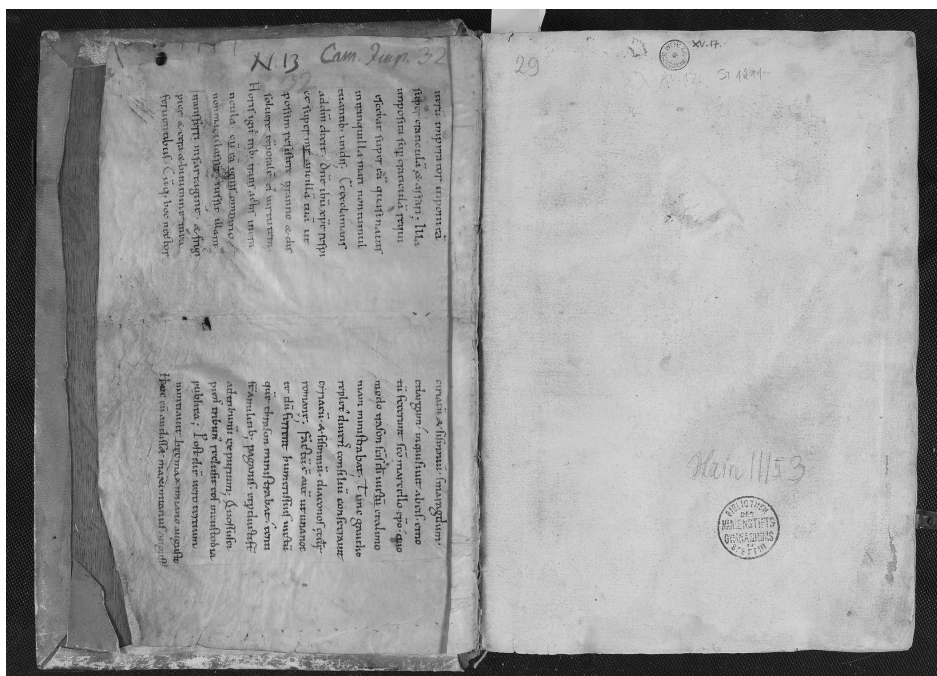
⁹² Zeszyty rejestracyjne IBP – Biblioteka Narodowa, Zakład Starych Druków, *Cieszyn II*, 10; tab., lp. 38.

⁹³ Ernst Voulliéme, „Die Inkunabeln der Preussischen Staatsbibliothek (früher Königlichlichen Bibliothek) und der anderen Berliner Sammlungen. Neuerwerbungen der Jahre 1915–1922. Nachträge und Berichtigungen. Ein Inventar”, *Zentralblatt für Bibliothekswesen. Beiheft* 49 (1922): 62.

⁹⁴ Ernst Voulliéme, „Die Inkunabeln der Königlichlichen Bibliothek und der anderen Berliner Sammlungen. Neuerwerbungen der Jahre 1907–1914. Nachträge und Berichtigungen. Ein Inventar”, *Zentralblatt für Bibliothekswesen. Beiheft* 45 (1914): 96, 98.

⁹⁵ Tab., lp. 16, 41, 67.

⁹⁶ Tamże, lp. 57.

Jeden z inkunabułów ze zbiorów Książnicy Pomorskiej w Szczecinie z widoczną sygnaturą *Cam.Imp.* (zob. tab., lp. 40)

Bibliografia

Źródła niepublikowane

- Archiwum Państwowe w Szczecinie. Gimnazjum Mariackie w Szczecinie, sygn. 65/299/0/1330, 1351, 1352, 1354, 1360–1362.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. Zbiór Samuela Gottlieba Loepera, sygn. 65/11/0/145, dok. 1.
- Ebert, David Friedrich. *Catalogus systematicus librorum Bibliothecae aedis Cathedralis Marianae et Regii Gimnasii et academici Sedinensis...* Paleo-Stetini, 1780 [rękopis]. Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, sygn. Rkps 3276.
- Löper, Johann Wilhelm. *Catalogus Bibliothecae Theologicae e donatione Mülleri* [rękopis], [ante 1768]. Książnica Pomorska w Szczecinie, sygn. Rkps 37/2.
- Löper, Johann Wilhelm. *Catalogus systematicus Theologicae Bibliothecae Gymnasii acad. et regii Sedin.* [rękopis], [ante 1768]. Książnica Pomorska, sygn. Rkps 37/1.
- Sell, Johann Jakob. *Catalogus der Bibliothek des vereinigten königlichen und Stadt-Gymnasii zu Stettin* [rękopis], [1816]. Książnica Pomorska w Szczecinie, sygn. Rkps 5.
- Zeszyty rejestracyjne IBP – Biblioteka Narodowa, Zakład Starych Druków. *Cieszyn II*.

Literatura

- Archivbibliothek beim Stadtarchiv. Dostęp 10.04.2020. <https://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian>.
- Archivbibliothek_Stralsund#269. Dostęp 10.04.2020. <https://inkunabeln.digitale-sammlungen.de>.
- Böhmer, Wilhelm. *De Pomeranorum historia literaria*. Berolini: impensis Ge. Reimeri, 1824.
- Borysowska, Agnieszka. „Księgozbiory pomorskie – dziedzictwo piśmiennicze państwa Gryfitów. Rekonesans badawczy”. W: *Książka dobrem kultury i źródłem wiedzy*, red. Ewa Komorowska, Ewa Panter, Danuta Stanulewicz, Jerzy Mechliński, 141–163. Szczecin: Volumina.pl Daniel Krzanowski, 2015.
- Borysowska, Agnieszka. *Kultura książki w dawnym Szczecinie (XVI–XVIII w.)*. *Studia z pogranicza bibliologii i literaturoznawstwa*. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2018.
- Borysowska, Agnieszka. „Powojenne losy szczecińskich księgozbiorów historycznych na przykładzie biblioteki Andreasa Müllera Greiffenhagiusa (1630–1694)”. W: *Księgozbiory rozproszone. Losy księgozbiorów historycznych po II wojnie światowej*, red. Aleksandra Siuciak, 95–106. Malbork: Muzeum Zamkowe, 2015.
- Chwalewik, Edward. *Zbiory polskie, archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. T. 2. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza; Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, 1927.
- Cramer, Daniel. *Das Grosse Pomrische Kirchen Chronicon...* Gedruckt zu Alt. Stettin: durch vnd in verlegung Nicol. Barthelt, 1628.
- Ebert, David Friedrich. *Historiam Bibliothecae Templi Collegiati B. Mariae dicati enarrans... patronos, fautores, collegas, amicos... invitat...* Stetini: typis H. G. Effenbart... [1783].
- Gaziński, Radosław. „Pedagogium Książęce (lata 1544–1667)”. W: *Akademicki Szczecin XVI–XXI wiek*, red. Piotr Niedzielski, Waldemar Tarczyński, 15–46. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2016.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. T. 1–12. Leipzig–Stuttgart: Hiersemann; Berlin: Akademie-Verlag, 1925–2008. Dostęp 10.04.2020. <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de>.
- Gut, Paweł. „Szczecińskie akademickie szkoły średnie w II połowie XVII i XVIII wieku”. W: *Akademicki Szczecin XVI–XXI wiek*, red. Piotr Niedzielski, Waldemar Tarczyński, 47–80. Szczecin, 2016.
- Hain, Ludwig Friedrich Theodor. *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*. T. 1–2. Stutthartiae-Lutetiae Parisiorum: J.G. Cotta, 1826–1838.

- Inkunabelkatalog deutscher Bibliotheken (INKA). Dostęp 10.04.2020. <http://www.inka.uni-tuebingen.de>.
- Iwańczuk, Jan. *Hugo Lemcke*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 10.04.2020. http://www.encyklopedia.szczecin.pl/wiki/Hugo_Lemcke.
- Jahresbericht der Stadtbibliothek Stettin 1914*. Sonderdruck aus dem Verwaltungsbericht der Stadt Stettin für das Jahr 1914. Stettin [1915].
- Jahresbericht der Stadtbibliothek Stettin 1915*. Sonderdruck aus dem Verwaltungsbericht der Stadt Stettin für das Jahr 1915. Stettin [1916].
- Jäncke, Johann David. *Johann David Jäncken... Vorbericht von seiner Abhandlung des gelehrten Pommer-Landes...* Stargard: Gedruckt bey Joh. Tillern... [1732].
- Kawecka-Gryczowa, Alodia, Maria Bohonos, Eliza Szandorowska, oprac. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. T. 1: cz. 1–2. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1970.
- Kawecka-Gryczowa, Alodia, Maria Bohonos, Eliza Szandorowska, Michał Spandowski, oprac. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur. Addenda. Indices*. T. 2. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1993 [1994].
- Kętrzyński, Wojciech. *Z archiwów i bibliotek szczecińskich*. [Lwów]: Druk. Zakładu Nar. im. Ossolińskich, 1909. [Odbitka ze Sprawozdania z czynności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich za rok 1908].
- Komender, Teresa, oprac. *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. T. 1, cz. 1: XV w. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1994.
- Kosman, Janina. „Działalność pedagogiczna Hugo Lemckiego i dzieje gimnazjum Mariackiego w Szczecinie”. W: *Hugo Lemcke. Materiały z polsko-niemieckiego seminarium naukowego w Książnicy Pomorskiej 5 grudnia 2000*, komitet red. Aleksandra Solarska, Bogdan Twardochleb, Barbara Sztark, Małgorzata Płoszczyńska, 45–60. Szczecin: Książnica Pomorska, 2001.
- Kosman, Janina. *Z dziejów bibliotek w pruskiej prowincji Pomorze w XIX i początkach XX wieku*. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2013.
- Laire, François-Xavier. *Index librorum ab inventa typographia ad annum 1500*. Cz. 1. Senonis: apud viduam et filium P. Harduini Tarbé..., 1791.
- Łukaszewski, Jakub. „Jeszcze o inkunabułach szczecińskiego Gimnazjum Mariackiego w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu („nowe” egzemplarze i fragmenty)”. *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (2020): 143–166
- Michalska, Agata. *David Friedrich Ebert*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 10.04.2020. http://www.encyklopedia.szczecin.pl/wiki/David_Friedrich_Ebert.
- Michalska, Agata. „Inkunabuły bibliotek Pomorza Zachodniego i ich powojenne losy”. W: *Księgozbiory rozproszone. Losy księgozbiorów historycznych po II wojnie światowej*, red. Aleksandra Siuciak, 129–138. Malbork: Muzeum Zamkowe, 2015.

- Michalska, Agata. *Johann Jakob Sell*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 10.04.2020. http://www.encyklopedia.szczecin.pl/wiki/Johann_Jakob_Sell.
- Michalska, Agata, Alicja Łojko, oprac. *Katalog inkunabułów Książnicy Pomorskiej w Szczecinie*. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2016.
- Mielcarek, Zofia, Bolesław Owczarek. *Od Pedagogium do Uniwersytetu Szczecińskiego*. Szczecin: „Glob”, 1985.
- Oelrichs, Johann Carl Conrad. *D. Joh. Carl Conrad Oelrichs... Fortgesetzte Historisch-Diplomatische Beyträge zur Geschichte der Gelahrtheit, besonders im Hertzogthum Pommern*. Berlin: in Commission der Real- Schule Buchhandlung; Alten-Stettin: gedruckt bey Johann Heinrich Leich..., 1770.
- Oelrichs, Johann Carl Conrad. *Historische Nachricht von einer ansehnlichen Schenkung gedruckter Schriften an die Bibliothek des königlichen akademischen Gymnasii zu Alten Stettin*. Alten Stettin: gedruckt bey Herm. Gottfr. Effenbart, 1755.
- Płoszczyńska, Małgorzata Elżbieta. *Wilhelm Böhmer*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego –pomeranica.pl. Dostęp 10.04.2020. http://www.encyklopedia.szczecin.pl/wiki/Wilhelm_B%C3%B6hmer.
- Schwann, Stanisław, wyd. *Descriptio Paedagogii Stetinensis 1573. Opis Pedagogium Książęcego w Szczecinie*. Szczecin: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- Skiba, Aleksandra. „Kolekcja Matthäusa Heinricha Liebeherra w bibliotece Gimnazjum Akademickiego w Szczecinie”. W: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początków XIX w.*, 159–171. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2018.
- Spandowski, Michał. *Catalogue of Incunabula in the National Library of Poland*. Warsaw: The National Library of Poland – Publishing Department, 2020.
- Spandowski, Michał. „Inkunabuły dawnych bibliotek w Stargardzie”. *Stargardia* 8 (2013): 41–97.
- Stalla, Gerhard, Günter Mayer, Hermann Engel, oprac. *Bayerische Staatsbibliothek Inkunabelkatalog*. T. 1–7, red. Elmar Hertrich. Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1988–2009.
- Strutyńska, Maria, oprac. *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1995.
- Szajko, Urszula, oprac. *Biblioteka Książąt Pomorza Zachodniego: katalog*. Szczecin: Książnica Pomorska, 1995.
- Szajko Urszula. „Z dziejów czytelnictwa w Szczecinie w pierwszym stuleciu drukarstwa”. *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 3 (1979): 99–146.
- Universitätsbibliothek Greifswald. Dostęp 10.09.2019. [http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Universitaetsbibliothek_\(Greifswald\)](http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Universitaetsbibliothek_(Greifswald)).
- Venzke, Paul. *Verzeichnis der in der Gymnasialbibliothek zu Stargard i. Pom. befindlichen Inkunabeln und Frühdrucke (bis 1525)*. Stargard: Druck von F. Hendess, 1910.

- Voulliéme, Ernst. „Die Inkunabeln der Königlichen Bibliothek und der anderen Berliner Sammlungen. Neuerwerbungen der Jahre 1907–1914. Nachträge und Berichtigungen. Ein Inventar”. *Zentralblatt für Bibliothekswesen. Beiheft* 45 (1914): 96, 98.
- Voulliéme, Ernst. „Die Inkunabeln der Preussischen Staatsbibliothek (früher Königlichen Bibliothek) und der anderen Berliner Sammlungen. Neuerwerbungen der Jahre 1915–1922. Nachträge und Berichtigungen. Ein Inventar”. *Zentralblatt für Bibliothekswesen. Beiheft* 49 (1922): 62.
- Weber, Franz. „Die Inkunabel der Stettiner Stadtbibliothek”. *Baltische Studien* 14 (1910): 149–168.
- Wehrmann, Martin. „Geschichte der Bibliothek des Marienstifts-Gymnasiums in Stettin”. *Baltische Studien* 44 (1894): 195–226.
- Wiśniewski, Jerzy. „Początki układu kapitalistycznego 1713–1805”. W: *Dzieje Szczecina. Wiek X–1805*, red. Gerard Labuda, 445–702. T. 2. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.
- Wydra, Wiesław. *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*. Poznań: Biblioteka Uniwersytecka, 2002.

ABSTRAKT

W artykule omówiono losy piętnastowiecznego księgozbioru biblioteki Gimnazjum Mariackiego (Marienstiftsgymnasium) w Szczecinie do czasu jego rozproszenia. Szkoła funkcjonowała pod tą nazwą w latach 1869–1945, choć jej początek wiąże się z książęcym Pedagogium działającym od 1544 roku i zlokalizowanym w sąsiedztwie kościoła Mariackiego. Istniejąca od średniowiecza przykościelna libraria stała się w niedługim czasie od otwarcia szkoły, także jej biblioteką. Najwięcej informacji o zasobie dostarcza katalog systematyczny z 1780 roku, opracowany przez rektora i bibliotekarza ówczesnego Gimnazjum Akademickiego – Davida Friedricha Eberta. Kolejny, przygotowany przez profesora historii Johanna Jakoba Sella w 1816 roku, obejmował zbiory po połączeniu gimnazjum z liceum (1805 r.). W latach czterdziestych XIX wieku gotowy był sześciotomowy katalog, którego część dostępna jest w Archiwum Państwowym w Szczecinie. O zachowanych egzemplarzach informują opublikowane katalogi oraz zeszyty rejestracyjne IBP w Bibliotece Narodowej. W artykule zaprezentowano wykaz inkunabułów które u progu XX wieku znajdowały się w dawnej bibliotece gimnazjalnej oraz wskazano obecne miejsce ich przechowywania. Większość, z 50 zachowanych, znajduje się w Książnicy Pomorskiej w Szczecinie (24), pozostałe w bibliotekach uniwersyteckich w Poznaniu (11), Warszawie (6) i Toruniu (3), dwa w Bibliotece Narodowej, jeden w Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie oraz prawdopodobnie trzy w Staatsbibliothek w Berlinie. Odtworzony zbiór scharakteryzowano pod kątem tematycznym i typograficznym.

**INCUNABLES OF THE OLD GYMNASIUM LIBRARY IN SZCZECIN –
AN ATTEMPT AT RECONSTRUCTION OF THE COLLECTION**

ABSTRACT

The article describes the fate of the 15th century collection of books from the Library of the Marian Gymnasium (Marienstiftsgymnasium) in Szczecin until its dispersion. The school functioned under that name in the years 1869–1945, although its beginning is connected to the princely Gymnasium, active from 1544 and localized in the neighbourhood of the Marian Church. A church *libraria*, which existed since the Middle Ages, soon after opening the school became also its library. Most of the information of the collection is available from the 1780 systematic catalogue, compiled by the rector and librarian of the then Academic Gymnasium, David Friedrich Ebert. The next catalogue, prepared by Johann Jakob Sell in 1816, encompassed the collection after the merger of the Gymnasium and the Lyceum (1805). In the 1840s a six-volume catalogue was ready, now partially available in the State Archive in Szczecin. Information concerning the preserved exemplars is provided by the published catalogues and the IBP registers in the National Library of Poland. The article contains a list of incunables held in the early 20th century in the former Library of the Gymnasium and gives their present location. The majority of the 50 preserved exemplars are housed in Książnica Pomorska in Szczecin (24), the remaining ones in the university libraries in Poznań (11), Warsaw (6), and Toruń (3), two in the National Library of Poland, one in the Museum of Cieszyn Silesia in Cieszyn, and probably three in the Staatsbibliothek in Berlin. The restored collection was characterized thematically and typographically.